

ÉS IRODALOM

Ex libris

Bacsó Béla

A könyveket egy látszólag magától értetődő gondolati szála kívánom felfuzni, arra, amit Foucault "kartezianus mozzanatnak" nevezett egyik utolsó előadásában (L'herméneutique du sujet. Collège de France 1981-82), amin azt kell értenünk, hogy az "ismerd meg magad" felváltotta "a magunkért viselt gond" beállítódását. Ez az életművét záró előadás megmutatta, hogy a szubjektum igazsága mint az én igazsága gondolatában arról szoktunk megfeledkezni, hogy ez mindig normaképző, sőt a normalitást kijelölő, miközben egyetlen szempontja, hogy az én igazságát a mások igazsága fölé helyezze. Foucault korszakos felismerése a szubjektum igazsága mögött rejlo kettős alávetés tendenciája: magunkat az igazságnak szentelni, és a magunk igazát mint megfellebbezhetetlent mások ellenében érvényesíteni. Ez a magát felépítő és igazságban tudó én persze önmaga igazságának unalmában és növekvő agressziójában vesztegel. Számos elemző Gilles Deleuze-tól, Hubert Dreyfuson át Judith Butlerig rámutatott a szubjektum-fogalom mögött rejlo hatalmi mechanizmus kettős működésére, vagyis arra, hogy miközben az ember magát ismerve és elismertetve él, aközben magát és a másikat veti alá annak az igazságnak, ami egyedül önmaga. Az eltűnő magunkért viselt gond azonban olvashatóvá válik, számtalan nyomot hagyott az európai kultúra muveiben: olyan fordulatokban, mint például "törödni önmagával", "gondot visel magára", "visszahúzódik önmagába", "öröme szolgál", "magába zárkózik" stb. Ez mind-mind annak a kifejezése, hogy az ember magáért viselt gondja - ahogy azt a francia szerző helyesen felismerte -: a külsőség felől keresi fel a soha teljességgel nem kimondható belsőt. A lélek felett lehet hatalmat gyakorolni, a lélek sokszor csak egy maga felett gyakorolt hatalom, és egyben a szociális térben annak kinyilvánítása is jellemzi, hogy maga felett mennyire képes uralkodni. Egy szociális tér arról ismerszik fel a leginkább, hogy mennyire éli fel a lélek tartalékait, és kényszeríti azokat önmaga feletti uralomra. Deleuze zseniális Foucault-könyvének egyik elemzését (Hajlások vagy a gondolkodás bensoje. In: Foucault, Minuit, 1986) alapul véve: az önismeret mint önuralom egyben a mások feletti uralom lehetőség-feltételévé válik.

Angyalosi Gergely: Romtalanítás Kritikák, esszék, tanulmányok

A francia humántudományi kultúrával való számvetés ma kevesek írásaiban oly eleven és oly sokréte, mint Angyalosi Gergelyében. A kötet irodalmi elemzéseit követően, amiről még fogok szót ejteni, ezekre a francia tájakra vezet minket a Karádi Évával folytatott beszélgetésben. Angyalosit nem érdekli az önmagáért vett ismeret, amiket a francia szerzőktől átsajátíthat, hanem az általuk tárgyalt témák mögött meghúzódó jelentős kérdésekre figyel, és arra a titkos áthatásra is, ahogy ezek a szerzők egymás felé fordultak, ahogy például az úgynevezett nagy strukturalista áttörés pillanatában Derrida, Foucault vagy éppen Barthes már valami másra készült elő. Éppen a kései Foucault új gondolati irányváltását értelmezve mondja ki: a "morálfilozófia irányába indult el, egy új típusú szubjektivitás moráljának a lehetőségét kutatta". Majd megállapítja, hogy a szubjektum mint funkció értelme nem a szituativitás (Sartre), hanem "Foucault szerint a társadalmi térnek és a nyelv által alkotott térnek vannak korántsem stabil és rögzített, hanem meghatározott szabályszerűségeik alapján mozgó helyei, amelyek bizonyos funkciókat

tételeznek föl. Ezek a funkciók igénylik a számukra megfelelő szubjektivitásformát." Deleuze a már elobb említett könyvében úgy fogalmazott: az a sokféle és sokrétu, aminek pontjai között a szubjektum mindenkor éppen funkcionál, az a topológiai elem. Erre lehet megvilágító példa az, ahogy Foucault a fent említett előadásban az aszkézist visszahajtja önmagára, és felismerteti, hogy ebben kevéssé a magunkról lemondás és önfeladás a meghatározó, hanem egy olyan magamon vagy inkább egy magammal végzett gyakorlat, melynek eredményeképp magamat mint létezésem célját hozom működésbe, létezésem igazát nem előre, hanem éppen magamon ismerem fel. Kevesen tudják, hogy Angyalosi Gergely egész gondolati teljesítményében már a kezdetektől ez a szubjektummal való nem szűnő számvetés volt a meghatározó, s ezért egyáltalán nem véletlen, hogy a szubjektum minden naiv számkivetése ellen tiltakozik, legyen szó a szerző haláláról vagy a szubjektumfilozófia üres érvényen kívül helyezéséről. Innen válik érthetővé például Gács Anna könyvének pozitív bemutatása, akinél éppen (sok egyéb mellett) a szerző/szubjektum funkció sajátosságának nem egyoldalú vagy kizárólagos bemutatását emeli ki. Legyen szó a vágyott szerző (Barthes) gondolatáról vagy éppen a Foucaultnál megfogalmazott felismerésről: "Foucault sem tekinthető a "szerzőellenes" mozgalom alapító atyjának. Hiszen azzal, hogy a szerzőt - akárcsak a szubjektumot - történetileg változó funkciónak nyilvánítja, megnyitja az utat az instancia új, számunkra érvényesebb működési módjának megfogalmazása felé." Ezért zárult beszélgetése is azzal a megállapítással, hogy az elmúlt három évtized francia gondolkodásában számára a legfontosabb örökség éppen a szubjektum visszatérésének gondolata.

Angyalosi Gergely írásait éppen ez a kettős erotér határozza meg, egyfelől a kérdés jelentőségéből fakadó elméleti elmélyültség és ennek alkalmazása a szövegekben. Ha egyetlen szóval kellene jellemezni írásmódjának sajátosságát, akkor arra az August Boeckh által a görögöktől vett *eusztokhia* kifejezést használnám, ami a szöveget illető találati biztonságot, a célzás pontosságát jelenti, ami talán éppen ebből a felismert alteráló funkció módból fakad, amiben a szubjektum (szerző vagy regényalak stb.) magát másként és másként kimondja. Egyáltalán nem véletlen, hogy az irodalmi elemzésekhez a mérlegelés fogalmát kapcsolja, vagyis olyan módon olvas, hogy abban nem az előzetes tudás vagy a tanult eszközhasználat a meghatározó, hanem a szöveg súlya és mértéke. Amit mérlegre tesz, az éppen az, ami mérhetően kilendíti az íngát. Ennek szép példája a Kukorelly TündérVölgy című regényének kapcsán kiemelt unalom fogalma. Az olvasás világossá teszi, hogy soha sem a témaválasztás, hanem az írásmód tesz valamit művé, s itt a bátor, adott esetben nem is könnyű döntés az író részéről ez: írni az unalom felől, megírni az unalmat, azaz nem unalmasan írni, hanem az unalmat választani az írás kifejező eszközévé, ami által a történet elbeszélhetővé válik.

(Kijárat Kiadó, Budapest, 2004. 314 oldal 2500 Ft)

Michel Foucault: A bolondság története a klasszicizmus korában

Foucault korai könyve jó példája annak, amit Angyalosi állapított meg róla: a történeti érdeklődés dominál benne, amiben rejtekezik a filozófiai kérdésfeltevés. Foucault már az ezt megelőző műben megfogalmazta programját, aminek exempluma a most magyarul olvasható ragyogó munka: "A reneszánsz a halál kísértetétől, az apokalipszistól és a túlvilág iszonyatától való nagy szorongást követően új veszélyre érzett rá a világban: amely a bensőből, úgyszólván a föld repedésein át a nem-értelemből tört elő, és ami aztán a túlvilágot és az evilágot egyazon szintre, mintegy egy és ugyanazon talajra állította, úgy hogy többé nem tudhatjuk, hogy világnk vajon egy fantasztikus, illuzórikus képben nem kettőzódik-e

meg..." (Maladie mentale et Psychologie, PUF, 1954). Ahhoz, hogy megértsük Foucault művét, egyfelől tudomásul kell vegyük azt a meglepo állítást, miszerint a bolondság értelmet hordoz, ennek a nyugtalanító értelemnek a kirekesztése és a tragikus jelenlététől való menekvés a klasszikus kor anatómiája. Amit az a kor sem kezelni, sem orvosolni nem tudott, csak minden erővel akadályozta fellépését. Ami elzárt és nem látható, az attól még van. Vagyis a kontrollált világ, a bolondságtól mentes modern-evilági unalom világa, amelynek nyelve és funkciómódja oly kiismerhető, és ami éppen a bolondság tragikumát nem turte - ez a világ volt Foucault nagy felismerése. Ugyanakkor önkritikusan megjegyezte A tudás archeológiája bevezetőjében: ez a könyv "általában véve túlzottan nagy és egyébiránt meglehetősen talányos szerepet tulajdonított annak, amit ott "tapasztalatnak" nevezünk, ezzel tanúsítva, mennyire közel voltunk még a történelem névtelen és általános alanyának feltételezéséhez" (Atlantisz, 2001). Furcsa, és történetileg talán ez az egyik legnagyobb felismerése a műnek, hogy ilyen általános szubjektum nincs is, csak az a funkcióira hasadt lény létezik, aki állandóan imitálja önnön egységét. Foucault lépésről lépésre mutatja meg a normális felől kijelölt és mind jobban körülkerített, lecsupaszított teret, amiből fokról fokra kiszorul a nem-értelem minden anormitása (131. o.). Míg végül előáll a normális ember (189. o.), ki azonban egy olyan kreáció, amely a társadalmi lényt arra redukálja, hogy beszámítható-e vagy sem, azaz el lehet-e ítélni. Az értelem önmaga kitesztott alapja felől határozza meg magát, és mind többet foglal bele a nem-értelembe, miközben önmagát szabaddá teszi, és a joggyakorlatban rögzíti a beszámíthatóság normatív rendjét. Így szűkül le a XIX. századtól kezdve a szubjektum társadalmi tere a pszichésen és erkölcsileg számot adni képes lények történetére és történelmére, hogy majd a pszichológia (Freud 684. o.) adjon újra nyelvet a csendbe zárt örületnek, az anormálisnak. Foucault radikális fordulata abban áll, hogy nem egyszerűen az örület történetét vagy ennek valamiféle eszmetörténeti összefoglalóját írta meg, hanem azt a rejtett igazságot, amit az ember elkülönítve/elidegenítve és bolondnak nyilvánítva távolít el magától. Az archeológia-könyv zárófejezetében utalt rá: nem kívánta a szubjektum problémáját kizárni, hanem meg akarta határozni azokat a pozíciókat és funkciókat, amelyeket az alany a beszéd sokszoroságában betölthet, ugyanakkor nem tagadta a történelmet, csak felfüggesztette a változás általános és üres kategóriáját, ahogy elutasította a temporalizáció egynemű modelljét is (2001. 255. o.). Ez a döntő fordulat a modernitás történetében is, ami megtagadja a rákövetkezés és egymásutánosság logikáját, hiszen kezdettől fogva nyilvánvalóvá teszi, hogy a társadalmi tér az előre rögzített normalitás tere, ami minden erővel meg is védi ezt a szűkítő teret.

(Fordította Sujtó László. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004. 770 oldal 3895 Ft)

Ezért is olyan meglepo, hogy

Frank R. Ankersmit: A történelmi tapasztalat

címu előadásában oly kevésbé értette meg Foucault szándékát, bár elmondható, hogy ugyanilyen kevésbé érti a történelmi tudat kritikájaként értett hermeneutikát is. Az előadásban rendre visszatér az elmúlt idoszak tudományos paradigmáinak egy-egy alapszava: textualizmus, hatástörténet, transzcendentalizmus, diszkurzus, narrativitás. Ebből látszik, hogy a holland szerző nagyon elégedetlen a történelmet valamilyen módon tárgyaló megközelítésekkel, és előáll a kanti fenséges történelemre alkalmazásának gondolatával, igaz, ezt az alkalmazást Lyotard jóval előtte elvégezte már. Bár, mint kiderül, ezzel az ötlettel sem elégedett, hiszen ez elválaszt és fenntart egy, a fenomenálison túli lényegi világot. Megtalálja az arisztotelészi tapintás leírásában azt a közvetlenséget, amely a fenséges megütköztető tárgyában is megmutatkozik. Ám itt is érdemes arra utalni, hogy ezt

már Hans Jonas A látás nemessége címu írásában elemezte, nevezetesen arra a megállapításra jutván, hogy a valóság éppen primer ellenállásán keresztül tapintható ki, azaz áll ellent a szubjektumnak. Ankersmit egy pillanatra ráeszmél, hogy a hermeneutikai tradícióban meghatározó volt az Arisztotelész-olvasat, sőt eljut annak kimondásáig, hogy a gadameri hermeneutika arisztotelészi ihletésű. Hogy mi minden ihlette Gadamer hermeneutikája kialakításában, azt még elosorolni is nehéz lenne, sőt felesleges, hiszen Ankersmit éppen a legfőbb fogalom, a phronesisz átvételét nem értette meg (103 .o.). Ez ugyanis nem más, mint amit éppen ő keres: egyfelől az az ellenállást tanúsító végső-konkrét dolog, ami aztán a tapasztalt embert arra indítja, hogy a tárgyat illetően magával tanácskozzék, mi is a jó, azaz megfelelő cselekedet az adott esetben. Amit Ankersmit kitalálni vél, az ott van a gadameri történelem-felfogásban: a közvetlenség megszűnt. A közvetlenséggel már csak a képzés naiv eszméje áltathatta magát -, de szögezzük le, Gadamer éppen a képzés és a hozzá kapcsolódó (történeti) tudat naivitását leplezte le. Másfelől nyilvánvaló Gadamer küzdelme a tapasztalat visszanyert idovonatkozásáért - ha már nem derült volna ki ez az Igazság és módszerből, legalább kiderülhetett volna a Koselleckkel folytatott 1986-os heidelbergi vitából, amelyben Gadamer éppen az arisztotelészi idő-érzék gondolatát idézte Koselleck emlékezetébe (vö. Koselleck - Zeit-schichten, Suhrkamp, 2003). Mégis, ha van valami, ami miatt hálásak lehetünk Ankersmit előadásának megjelentetéséért, ez a Francesco Guardi-kép előtérbe állítása, aminek elemzésén keresztül a valóság megütköztető és egyben felfüggesztő unalmában mutatkozik itt meg. Emlékezetesen idéződik itt meg az idő-elemet a képbe emelő fény-árnyék kontraszt, a fénybe kiálló, vagy éppen az árnyékba húzódó, magukkal elfoglalt pulcinella-figurák alakja, akik az élet üres és unalmat idéző arctalanságát jelenítik meg valószínűtlen jelenlétükkel, a velencei épületek színpadias díszletei között.

(Fordította Balogh Tamás. Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 118 oldal 1250 Ft)

Bármily furcsa

Martin Heidegger: A metafizika alapfogalmai Világ - végesség - magány

címu 1929-30-as freiburgi előadásának épp ez az unalom - a maga egzisztenciális konkrétságában - volt a tárgya. Az előadás radikális fordulata a tudat ama elozetességét célozza (93. o.), amellyel az ember eleve egy világban van már valamilyen módon. Heidegger épp arra utal, amit Ankersmit keresett: a mélységes unalom idovonatkozására, hiszen az, aki számára valami miatt az idő nehezen múlik, az attól még az idő hosszú és elnyúló mivoltát nagyon is tapasztalja. Aki az unalom állapotában van, az hosszasan időz egy olyan állapotban, amiben szinte semmi sem ő maga. Ez a helyzet és állapot arra kényszeríti, hogy önmagának mint ürességnek a tapasztalatával szembesüljön. Ekkor a lét mint végső unalom jelenik meg, ami eloldézi a mindentől és önmagától untatottság egy olyan fordulatát, hogy az unalmat átható teljes idotlenség érzése átfordul (192. o.). Ennek folytán az, ami egy adott időben volt, most a maga semmisségében mutatkozik meg. Az unalom "rám kihegyezett" dolog, soha sem mások unalma, hanem az az unalom, ami engem kényszerít arra, hogy legyek. Foucault-val szólva a szubjektum itt olyan funkció, amely az unalomban, a teljes nem-értelem állapotában arra kényszerül, hogy a maga unalmas semmi-léte felé forduljon. Az unalom mélységéből feltörő kérdés magát a jelenvaló létet érinti, míg egy adott időpillanatban tovább nem kerülheti el ezt. Lehet, hogy éppen ez az a történeti tapasztalat, amit a holland történész Guardi képén látott meg.

(Fordította Aradi László és Olay Csaba. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.)

458 oldal, 3800 Ft)

Élet és Irodalom
49. évfolyam, 02. szám